

ВІДГУК

офіційного опонента,
доктора юридичних наук, професора
Шатрави Сергія Олександровича
на дисертаційне дослідження

Петешенкової Марини Юрїївни на тему

«Правові засади та механізми запобігання та протидії зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві»,
подане на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право»

Актуальність теми дисертації. Судова практика при вирішенні спорів публічного та приватного характеру свідчить, що учасники такого процесу проявляють схильність до перевищення меж процесуальних прав з метою підвищити вірогідність своєї перемоги у конфлікті та спричинити для іншої сторони негативні наслідки. У країнах континентального та англо-американського права науковці та практикуючі юристи виокремлюють таке негативне правове явище як зловживання процесуальними правами. Соціальна небезпека такого явища полягає в тому, що ззовні маючи вигляд правомірної поведінки, насправді діями таких недобросовісних учасників судового процесу заподіюється шкода інтересам правосуддя та інших учасників процесу. Це також негативно позначається на діяльності судів різних інстанцій, які змушені неодноразово переглядати одну і ту саму справу. Органи законодавчої влади переважної більшості європейських країн усвідомлюючи всю серйозність цієї проблеми надали судам повноваження по боротьбі з цими негативними проявами процесуальної поведінки.

Однак через відсутність сучасної обґрунтованої наукової концепції, складність ідентифікації зловживань процесуальними правами, велику кількість їх видів, у законодавстві жодної з країн не закріплено визначення цього поняття. Проте переважна більшість країн у своєму процесуальному законодавстві визначають принципи добросовісності, лояльності, чесності учасників судочинства. Українське процесуальне законодавство після 2017 року було доповнено новими інструментами протидії зловживанню

процесуальними правами, у тому числі в цивільному та адміністративному судочинстві.

Судовій практиці в частині запобігання та припинення зловживання процесуальними правами при розгляді справ судами характерна достатня кількість недоліків, які потребують вирішення, а механізм запобігання такій поведінці не відповідають в повній мірі принципам правосуддя. Отже правові основи суспільних відносин щодо недопущення та припинення зловживання процесуальними правами в судочинстві не є досконалими, потребують доповнення, уточнення, що сприятиме підвищенню рівня справедливості судочинства та відповідності його сьогоdnішнім реаліям.

Спираючись на висловлені аргументи слід констатувати високий рівень актуальності дослідження реалізації такого принципу судочинства як неприпустимість зловживання процесуальними правами та виявлення напрямів покращення функціонування системи судів загалом.

Актуальність цього дослідження додатково підтверджується також відповідністю вимогам реалізації Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів та Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки. Відтак дослідження Петешенкової М.Ю., у якому на основі комплексного аналізу наявних наукових та нормативних джерел визначено сутність змісту такого явища як зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві України, та особливостей механізму запобігання та протидії йому, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства в цій сфері і практики його застосування, є актуальним і практично значущим.

Таким чином, вибір дисертанткою теми дослідження зумовлений її актуальністю та вагомим практичним значенням опанування проблем, що пов'язані із конкретизацією, систематизацією та удосконаленням концептуальної моделі механізму запобігання й протидії зловживанням процесуальними правами учасниками судочинства в Україні.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Слід відмітити науково обґрунтований системний підхід автора до проблеми: аргументовано сформульовано актуальність теми, достатньо чітко визначено об'єкт та предмет дослідження, комплексно підібрано належний методологічний інструментарій дослідження.

Аналіз тексту дисертації свідчить про те, що більшість наукових положень, рекомендацій та висновків представлених у дисертації є належним чином обґрунтованими та достовірними, оскільки обумовлені використанням сукупності теоретичних розробок щодо зловживання процесуальними правами та результатів узагальнення судової практики. Матеріал подано у логічній послідовності, що обумовлено раціональною та внутрішньо узгодженою структурою дисертаційного дослідження. Об'єкт і предмет дисертації визначені несуперечливо і не виходять за межі наукової спеціальності, їх співвідношення відповідає встановленим вимогам. Запорукою успішного виконання роботи стала також послідовна конкретизація його мети в системі завдань дослідження, кожне з яких знайшло своє відображення у підрозділах дисертації. Зміст дисертації складається зі вступу, двох розділів, які поєднують вісім підрозділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

Методологія дослідження зазначеної проблематики обрана відповідно до об'єкта та предмета дисертаційної роботи, виходячи із сформульованої мети та відповідних дослідницьких завдань. Для досягнення поставленої мети автором визначено вісім дослідницьких завдань, які відображають головний зміст роботи і послідовно, розв'язуються в ході наукового дослідження.

Високий ступінь наукової обґрунтованості результатів виконаного дослідження, що в концентрованому вигляді знайшли відображення у сформульованих здобувачем наукових положеннях, висновках і рекомендаціях, забезпечений застосуванням комплексу наукових методів,

відповідних об'єкту, предмету, меті і задачам дослідження; використанням сучасних досягнень юридичної науки та достатньої джерельної бази дослідження; системним аналізом практики застосування з досліджуваної проблематики; здійсненням апробації основних концептуальних ідей і положень дослідження. Вдалий вибір методів дослідження, аналіз і синтез наукової літератури, нормативно-правових актів та узагальнення отриманої інформації з метою дослідження зловживання процесуальними правами дозволили успішно розв'язати поставлені задачі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці оновленої концепції зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, його змісту та особливостей, механізму запобігання та протидії цьому явищу, що здійснювалась в межах вітчизняної правової моделі процесуального законодавства. В основу виявлення закономірностей розвитку покладено сучасні принципи адміністративного судочинства, теоретико-правові підходи щодо уніфікації та упорядкування проявів зловживання процесуальними правами у різних судових процесах, функціонування та реалізації повноважень адміністративних судів щодо запобігання та протидії таким проявам недобросовісної поведінки учасників судового процесу. З урахуванням сучасних підходів, наявних у юридичній науці, дисертантом сформульовано основні параметри проблеми, яка вирішується у дисертаційній праці, та концептуальні засади їх розв'язання, а також спрямовує одержані результати на виявлення і формулювання сучасних обґрунтованих пропозицій і рекомендацій організаційного та правового змісту щодо удосконалення порядку притягнення до відповідальності недобросовісних учасників судового процесу. Загальне позитивне враження від представленого дослідження підкріплюється результатами, які характеризують його наукову новизну. На особливу увагу заслуговують наступні положення, висновки, рекомендації та пропозиції, викладені в цій дисертації, які демонструють її наукову новизну, теоретичну та практичну значущість.

Заслуговує на позитивну підтримку обґрунтована позиція автора щодо визначення трьох концепцій зловживання процесуальними правами в судочинстві: як дій, спрямованих на використання стороною спору визначених законом прав для створення перешкод розгляду спору; як вчинення дій чи бездіяльності будь-яким з учасників судового спору, спрямованих на отримання процесуальної та матеріальної вигоди за результатом розгляду та вирішення справи; як процесуального правопорушення.

Викликають наукову зацікавленість висновки автора щодо класифікації заходів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві за їх функціональним призначенням, а саме: 1) заходів запобігання, а саме норм права, що встановлюють принцип добросовісного використання процесуальних прав, заборону зловживати такими правами, вдосконалення правових норм; статистична звітність про факти зловживань та заходи процесуального примусу до таких учасників, розширення суддівської дискреції, роз'яснень вищих судових інстанцій; 2) заходів припинення, якими в більшій мірі є заходи процесуального примусу; 3) заходів притягнення до відповідальності, як правило штрафи та збільшення сум відшкодування судових витрат за зловживання процесуальними правами.

Цікавим видається авторський підхід у систематизації та визначення доцільності запровадження зарубіжного досвіду щодо застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами у судочинстві, зокрема: 1) застосування штрафу за невчасне або неповне подання доказів без поважних причин (досвід Естонії); 2) заборона захиснику здійснювати захист у справі, тобто зобов'язання заміни захисника (досвід США); 3) запровадження процедури письмового попередження учасників адміністративного судочинства про недопущення зловживання процесуальними правами та про наслідки порушення цього обмеження; 4) узагальнення вищою судовою інституцією країни (в Україні - Верховним

Судом) судової практики щодо виявлення, ідентифікації, кваліфікації та застосування заходів процесуального примусу, відповідальності за зловживання процесуальними правами та розробки відповідних методичних рекомендації щодо заходів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в судочинстві для усіх груп учасників; 5) запровадження процедури судового документування підстав та порядку застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами.

Практичний інтерес становлять пропозиції з внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення механізму запобігання, припинення зловживання процесуальними правами та притягнення до відповідальності осіб, що здійснюють такі недобросовісні дії.

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що дисертація Петешенкової М.Ю. виконана на достатньо високому науковому рівні, її структура логічно побудована, ключові проблеми чітко сформульовані, наукові положення характеризуються високим ступенем обґрунтованості та достовірності, а також висновки та рекомендації мають значення для науки адміністративно та цивільно-процесуального права. Беззаперечним досягненням дисертанта передусім є сформульована концептуальна модель механізму запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному судочинстві в Україні.

Наукове та практичне значення роботи полягає у тому, що виконана Петешенковою М.Ю. наукова праця сприяє розв'язанню ряду теоретичних і практичних питань, які мають важливе значення для підвищення ефективності протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві. Теоретичні положення і практичні рекомендації, які знайшли своє відображення в дисертації, можуть в подальшому використовуватися для подальшої розробки проблематики діяльності судів та інших учасників судочинства, практики її здійснення, удосконалення чинного законодавства, яке регулює процесуальні відносини,

а також у навчальному процесі.

Повнота викладу наукових положень, висновків, пропозицій та рекомендацій в опублікованих працях. Дисертація оформлена відповідно до вимог, які висуваються до такого роду робіт. Наукові положення, висновки та рекомендації, які вироблені в дисертації, опубліковані у різних наукових працях дисертантки. Основні результати дослідження викладено у 5 наукових статтях, з них 4 – опубліковані у виданнях, що визнані як фахові з юридичних наук, 1 стаття – у зарубіжному науковому виданні, а також у 3 тезах доповідей на науково-практичних конференціях. Усі пункти наукової новизни достатньо віддзеркалені в опублікованих наукових працях, що відповідає встановленим вимогам.

Дисертаційне дослідження виконане автором самостійно з використанням останніх досягнень теорії процесуального права. Усі сформульовані в ньому положення, висновки та пропозиції обґрунтовані на основі особистих досліджень Петешенкової М.Ю. Положення, висновки і рекомендації, наведені в роботі, є обґрунтованими та достовірними. Поставлена автором мета дисертаційного дослідження досягнута, а завдання виконані, висновки і пропозиції є новими. Дисертацію оформлено відповідно до вимог, встановлених МОН України.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Разом з тим, визнаючи загалом високий теоретичний рівень дисертації Петешенкової М.Ю., її практичне значення, варто зазначити, що це не виключає можливості критично підійти до окремих позицій здобувача, зупинитися на наступних конкретних зауваженнях.

1. У першому підрозділі першого розділу автор досліджуючи наукові підходи до змісту поняття «зловживання процесуальними правами» виокремив три групи науковців, а саме: прихильників розуміння зловживання правом як здійснення суб'єктивного права однією особою всупереч інтересам іншої особи або суспільства, тих що кваліфікують зловживання процесуальними правами як процесуальне правопорушення, і

представників комплексного підходу. Водночас Петешенкова М.Ю. не зазначила, яку із виявлених концепцій вона підтримує, розвиває у своїй дисертації та не навела відповідні аргументи.

2. У підрозділі 2.2 дисертації автор аналізує процесуальні форми запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві та визначає їх ефективність. Водночас концепція автора, що відображається у сформульованому ним понятті механізму запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в судочинстві, передбачає необхідність відмежування автором поняття та сутності відмінних за своїм змістом і природою понять «запобігання» та «протидія». Відповідно система заходів запобігання та протидії повинні досліджуватись окремо.

3. Досліджуючи становлення наукової думки щодо такого правового явища як зловживання процесуальними правами в межах підрозділу 1.1 на підставі узагальнення результатів наукових досліджень і ретроспективного аналізу процесуального законодавства України, здобувачкою визначено відповідні історичні етапи. Водночас у вступі дисертації автор зазначила, що нею було використано історико-правовий метод для розкриття генези принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, визначення етапів становлення відповідного вітчизняного законодавства та перспектив його вдосконалення. Тому здобувачеві слід конкретизувати на захисті свою позицію щодо історичних етапів закріплення у вітчизняному процесуальному законодавстві принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами та елементів механізму його реалізації.

4. У дисертації Петешенкова М.Ю. використовує ряд важливих для цього дослідження авторських дефініцій. Так у підрозділі 2.1 дисертації, здобувачка сформулювала поняття «необґрунтованого клопотання про відвід суддів» як виду зловживання процесуальними правами. Водночас за мету роботи вона ставив з'ясувати зміст заходів запобігання та протидії таким

проявам. Тому авторці варто було б приділити більше уваги саме заходам боротьби із необґрунтованими клопотаннями про відвід суддів, а на захисті конкретизувати свою позицію.

5. В межах роботи, на виконання задач дослідження, автором з'ясовано особливості правового регулювання заходів запобігання та протидії зловживання процесуальними правами при розгляді публічних та приватних спорів судами в зарубіжних країнах та виокремлено окремі шляхи його використання. В той же час, на нашу думку, виходячи з аналізу широкого спектру проведеного автором аналізу зарубіжного досвіду потребує більшої систематизації та конкретизації досвід тих зарубіжних країн, який доцільно впровадити з метою покращення вітчизняного судової практики щодо притягнення до відповідальності учасників судочинства, що зловживають процесуальними правами.

Проте висловлені зауваження переважно мають характер побажань і не можуть суттєво вплинути на загальну високу оцінку проведеного автором дослідження. Окремі недоліки хоча й мають місце у дисертації, але суттєво не впливають на загальний високий рівень дисертації, її теоретичну та практичну цінність, на рівень наукової новизни її результатів. Наукові положення, які містяться в цій дисертації, характеризуються єдністю змісту і свідчать про особистий внесок автора в юридичну науку. Вдалих і логічно поєднаний вибір у дослідженні питань, їх актуальність, розумне співвідношення теоретичних міркувань та прикладів з практики, чіткість викладу матеріалу, аргументованість наукових висновків і узагальнень свідчать про належний науковий рівень проведеного дослідження та його практичне значення.

ВИСНОВОК

Враховуючи викладене, можна констатувати, що дисертація Петешенкової Марини Юріївни на тему «Правові засади та механізми запобігання та протидії зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві», є завершеною науковою

працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані теоретичні та практичні результати, що розв'язують важливе для науки адміністративного процесу завдання. Дисертація виконана на належному науковому рівні та відповідає вимогам п. 10, 11 Постанови Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», а її автор – Петешенкова Марина Юріївна – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю «Право».

Офіційний опонент:

**завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем досудового розслідування НИІ № 1
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор**

Сергій ШАТРАВА